

Белоруссия. Литва : Учредительные документы. Изготовление. Практика награждений. Типы и разновидности / А. И. Рудиченко, Я. Ю. Тимченко. – К. : Логос, 2011. – 432 с. : илл.

Сухобокова О. Культурно-просвітницька та педагогічна діяльність Н. Я. Григорієва / Сухобокова Ольга // Український історичний збірник. – 2006. – 9. – С. 157–172. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe? Від 30.01.2022>.

Титулярник: собрание портретов великих государей, печатей и гербов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://andcvet.narod.ru/BGK/tit/asd1.html#34 від 29.01.2022>.

Формування українських частин у Москві // Газета «Извѣстія Петроградскаго совѣта рабочихъ и солдатскихъ депутатовъ» № 93 от 04.08.1917 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sharkino.ru/375-1/5886-3856 від 24.01.2022>.

Чмир М. Сірожупанна дивізія: до питання про знаки розрізнення//Микола Чмир [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vijsko.milua.org/Chmyr_sirozhupannyku.htm від 18.01.2021.

Чмир М. Що на кашкеті твоєму? // Народна армія. – 2007. [ел. ресурс] режим доступу: http://vijsko.milua.org/Chmyr_kokarda.htm від 24.01.2022.

Світлана Сорокіна

завідувач сектора
«Археологія доби каменю-бронзи»
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Оксана Завальна

старший науковий співробітник
сектора «Документально-речових фондів»
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Svitlana Sorokina

Head of the department
department «Archaeology of Paleolithic-Bronze Age»
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Oksana Zavalna

Senior researcher
department «Documentary and Artifacts Collections»
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ТА УМОВИ ПРАЦІ
СПІВРОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОГО РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО
ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ У 1943–1950 РР.**

**ORGANIZATION OF WORK AND WORKING CONDITIONS
IN THE STATE REPUBLICAN
HISTORICAL MUSEUM (1943–1950)**

Анотація

У 1943–1950 рр. Державний республіканський історичний музей потрапив у скрутне становище. Він майже повністю втратив колекції, опинився без власного приміщення і штату співробітників. Впродовж наступних п'яти років музей був відбудований із руїн, відновив експозиції і відкрив двері для відвідувачів. Робота музейників, які досягли значного результату в надто важких умовах, заслуговує на окрему увагу.

Ключові слова:

Державний республіканський історичний музей, Національний музей історії України

Abstract

In 1943–1950, the State Republican Historical Museum appeared in the difficult situation. The Museum almost completely lost its collections, premises, and staff. After the next five years, the Museum was rebuilt from ruins, renewed its exhibitions, and opened doors for public. The work of the museum staff, which achieved such a significant result, while working in too difficult conditions, deserves special attention.

Keywords:

the State Republican Historical Museum, the National Museum of the History of Ukraine

Історія Державного республіканського історичного музею (далі – ДРІМ) в перші повоєнні роки ще не привертала достатньої уваги дослідників. Цікава характеристика окремих аспектів роботи музею наведена у статті А. В. Якубець¹. Питання зміни структури музею розглянуто М. В. Оксеніч². Фондову роботу згаданого періоду досліджено у статті М. І. Савчук, С. А. Сорокіної, О. М. Завальної, Т. М. Радієвської³. Роботи, присвячені персоналіям співробітників, торкаються окремих питань музейного життя⁴. Проте багато аспектів історії музею все ще залишаються нерозкритими. На той момент заклад працював у надзвичайних умовах, а робота співробітників була щоденним подвигом.

Важлива інформація щодо діяльності музею міститься переважно у науковому архіві НМІУ, додаткова інформація наявна в ДАК і ЦДАВО України. Найбільше матеріалу подають накази директора ДРІМ. Особливої уваги заслуговують матеріали перевірок роботи музею 1946–1947 рр.,

які надають повний зріз його роботи в усій різноманітності аспектів. Яскраві спогади залишила Н. В. Лінка-Геппенер⁵.

Етапи відновлення музею після окупації. Після завершення окупації музей опинився в важкому становищі – втратив власне приміщення, колекції та співробітників, таким чином, фактично був знищений. За перші роки свого існування він пройшов кілька етапів відновлення.

10.11.1943 р. музей офіційно відновив роботу під керівництвом в. о. директора І. В. Бондаря⁶. 24.03.1944 р. директором призначено Г. А. Миколаєнко. Згідно постанови РНК УРСР від 30.05.1944 р. музею передали сучасну будівлю по вул. Короленка (Володимирській), 2⁷. Влітку розпочався переїзд та перевезення музейного майна до нового приміщення, яке потребувало серйозного ремонту. Ремонт у загальних рисах вдалося закінчити наприкінці 1946 р. За результатами перевірок 1946–1947 рр. директора усунули від посади, а з 28.01.1947 р. в. о. директора призначили І. Я. Кирсу⁸. 25.04.1947 р. директором став А. П. Вікторов⁹. 2.07.1948 р. відбулася нова зміна керівництва, і призначили наступного директора Г. Я. Полешка¹⁰.

У 1948 р. була завершена робота з інвентаризації основного масиву музейних колекцій та відкрито 6 відділів експозиції. Отже, на кінець року основна робота з відбудови музею була завершена. Це стало можливим завдяки відданій праці колективу, який зміг приблизно за п'ять років підняти музей із руїн, та побудувати на новому місці.

У 1949–1950 рр. робота проводилася у звичайному для музею режимі: підготовка екскурсій, прийом відвідувачів, відкриття виставок, невеличкі поточні ремонти. 1.06.1950 р. у зв'язку із раптовою смертю Г. Я. Полешка¹¹, виконуючим обов'язки директора знову став А. П. Вікторов¹².

Перші місяці роботи музею. Відновлення роботи відбулося в чужому приміщенні Музею Леніна (Володимирська, 57), де у 1942–1943 рр. розташовувався Крайовий музей до- і ранньої історії. 7.11.1943 р. Директор довоєнного ЦІМ І. В. Бондар з'явився у Києві з наміром відроди-

¹ Якубець А. Система управління музейною справою в УРСР (1945–1953 рр.) // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 1, част. друга. – Київ, 2016. – С. 160–165.

² Оксеніч М. Еволюція структури Національного музею історії України та створення його фондів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики / Ін-т історії України НАН України. – Вип. 12. – 2005. – С. 367–388.

³ Савчук М. І., Сорокіна С. А., Завальна О. М., Радієвська Т. М. Фондова робота Державного історичного музею в м. Києві (1943–1950) // Науковий вісник Національного музею історії України. Матеріали Щорічної науково-практичної конференції (28–29 листопада 2019 р.) – Вип. 6. – К., 2020. – С. 249–277.

⁴ Павлова В. Надія Шендрік: сторінки життя // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2016. – Вип. 1, част. друга. – С. 74–79; Шендрік Н. І. В. М. Герус: сторінки життя // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи (матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції). – К., 1999. – С. 94–96; Радієвська Т., Якубенко О. Музейний відлік життя Тамари Григорівни Мовши // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2016. – № 1. – Т. 2. – С. 59–73.

⁵ Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи / Упоряд. Т. М. Себта, Р. І. Качан; Відп. ред. Г. В. Боряк; Ред. кол.: О. О. Маврін, Г. В. Папакін, С. В. Пивоваров, В. М. Піскун. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. – Київ: "Видавель Олег Філюк", 2016. – С. 203–260.

⁶ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 1, арк. 1.

⁷ ДАК, ф. 1260-р, оп. 1, спр. 7, арк. 7.

⁸ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 15.

⁹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 41.

¹⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 95.

¹¹ Шаповал С. М. Директор державного історичного музею Полешко Г. Я. та його польова книжка № 1/п військового командира 2-ої Донецької стрілецької дивізії військомдива (за матеріалами Наукового архіву Національного музею історії України) // Науковий вісник Національного музею історії України: 36. наук. пр. – Вип. 3. – Київ, 2018. – С. 318.

¹² НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 8, арк. 70.

ти музей, і в тому приміщенні почали збиратися колишні співробітники музею.

З самого початку стало зрозуміло, що в цьому місці музей залишатися не може. Тому вже 15.11.1943 р. співробітники оглянули старі будівлі Центрального історичного музею на території Києво-Печерської лаври:

«1) Приміщення, в яких був розміщений Ц.І.М., корпуси №№ 2, 6, 7, 8, 9, 10, 29, 30, повністю зруйновані.

2) Барельєфи, що були на стінах 8-го корп. виколупані й заграбовані німцями (барельєфи Х-го століття).

3) Щоб привести в повну непридатність на майбутнє в приміщенні 2-го корпусу зірвано кахельні плити, підлоги і тут же побито на шматки й зірвано мармурові підвіконники й вивезено.

4) Архітектурно-історичні будови XVIII ст., як корпуси № 3, 4, 11, 13 цілком зруйновано.

5) Велика церква Успіня зірвана повністю»¹³.

Таким чином, колишні будівлі музею виявилася цілком непридатними для повернення. Залишалось лише чекати на нове приміщення, що надали наприкінці травня 1944 р. (Рис. 1)

Середина 1944 р. була зайнята переїздом і перевезенням майна на нову територію. Для цього 2.07.1944 р. відповідно до наказу призначили робочим днем.

Рис. 1.
ДРІМ, середина 1940-х рр.

¹³ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 3, спр. 2, арк. 1.

Усім працівникам наказано з'явитися на роботу о 9 годині ранку і взяти участь у перевезенні¹⁴. На новому місці співробітники побачили непридатне для музею приміщення і захаращену територію. Тому одним із перших завдань стало прибирання. Зокрема, 29.06.1944 р. усьому колективу наукових та технічних працівників було наказано з 9.00 до 11.00 ранку очищати фундамент Десятинної церкви. Цю роботу проводити до повного очищення фундаменту¹⁵. Н. І. Шендрік згадувала, що археологи розчищали траншеї розкопів від сміття та бур'янів, також відганяли худобу, яку випасали місцеві мешканці¹⁶.

Роботи на фундаментах проводились у наступні роки, зокрема консерваційні роботи, пов'язані з упорядкуванням території. Для цього 26.05.1946 р. зробили робочим днем із 8 години ранку до 5 вечора. Натомість вихідним днем оголосили 28 травня¹⁷. Проте місцеві жителі продовжували захаращувати територію. Так, у наказі від 26.12.1946 р. згадувалося нове забруднення: «За останній час знову спостерігаються випадки, коли пожилці території Історичного заповідника (кол. Десятинної церкви) засорюють цю територію одбросами, не дивлячись на неодноразові попередження адміністрації музею, та на наявність відповідних місць. В останнє попереджую пожилців Історичного заповідника, що в разі повторення подібних випадків, винні будуть притягуватися до відповідальності через органи міліції Києва»¹⁸.

Територія навколо музею не була впорядкована, а вкрита буйною рослинністю. До того ж, співробітникам надавали можливість мати городи на території навколо музею¹⁹. (Рис. 2)

Рис. 2.
Г. А. Миколаєнко
та М. Х. Кушко
на території музею
(1946 р.)

¹⁴ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 2, арк. 30.

¹⁵ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 2, арк. 27.

¹⁶ Павлова В. Надія Шендрік ... – С. 75.

¹⁷ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 50.

¹⁸ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 130.

¹⁹ Павлова В. Надія Шендрік ... – С. 75.

Крім очищення території важливим завданням став ремонт будівлі, без якого була неможлива ніяка подальша робота.

Ремонт. Закінчення ремонту стало важливою умовою всієї подальшої роботи. Це дозволяло нормально розмістити колекції та відкрити експозиційні зали. З іншого боку, відсутність ремонту створювала важкі умови праці, зокрема – низькі температури у приміщенні взимку.

Спочатку закінчити ремонт нової будівлі музею планували 1.09.1944 р., але тоді роботи навіть не розпочалися. У зв'язку з наказом РНК від 29.08.1945 р. про відкриття ДРІМ директор Г. А. Миколаєнко наказала терміново закінчити ремонт. Відповідальність за його проведення було покладено на директора по господарській частині С. Ф. Білоконя, який мав скласти договір із генеральним підрядником (Наркомжилградінбудом) та субпідрядниками (Укрнафтобуд, Енергозбут) не пізніше 4.10.1945 р. і щоденно доповідати про виконання графіку робіт та постачання матеріалів. І. В. Бондар мав довести до кінця справу ремонту парового опалення, водогону та каналізації²⁰. Зрозуміло, що дуже стислі строки виконання не були дотримані. Вже 10.11.1945 р., з огляду на те, що будівельна організація так і не розпочала капітальний ремонт музею, а також, з приходом холодної погоди, директор наказала відремонтувати дві кімнати – канцелярію і одну кімнату на другому поверсі для роботи наукових співробітників²¹. Ймовірно, в тій самій відремонтованій кімнаті на другому поверсі з 27.12.1945 р. розмістилися відразу 5 відділів: «Соцбудівництво», «Україна XV–XIX ст.» та три археологічні²².

Нарешті наказ від 5.04.1946 р. повідомляє про початок капітального ремонту будівлі: «...вважати весь колектив співробітників Музею мобілізованим на виконання плану ремонту, що його провадить Трест монтажно-отделочних робіт, за договором, терміном закінчення до 15/VII-1946 р.»²³. Відповідальним за проведення ремонту, підготовку приміщення, забезпечення закриття експонатів від забруднення призначено заступника з господарської частини М. А. Ваймана.

Комісія по перевірці роботи музею восени 1946 р. відмічала, що директор музею Г. А. Миколаєнко і заступник директора по господарській частині М. А. Вайман провели значну роботу по забезпеченню будівельними матеріалами для ремонту приміщень музею. Разом із тим, темпи робіт по ремонту музею незадовільні, намічені строки виконання робіт не дотримуються. Якість виконаних робіт низька, про що свідчить переробка штукатурних робіт по 2–3 рази. Заступник директора

по науковій частині І. В. Бондарь своєчасно не надав підряднику па-спортів на фарбування стелі і стін, що значно уповільнило виконання робіт. Це призвело до того, що ремонт вчасно не закінчили. Комісія рекомендувала, до 20.10.1946 р. закінчити ремонтні роботи повністю²⁴, проте це не було здійснене.

У пояснювальній записці Г. А. Миколаєнко зазначала, чому музей не може бути відкритим до запланованої дати 6.11.1946 р. За її словами, для капітального ремонту музею було виділено 300 тис. крб., у той час як дефектний акт першої черги передбачав ремонтні роботи на суму 540 тис. крб. За 1946 р. було виконано робіт на 265 тис. крб. У результаті – відремонтований дах, поштукатурені та пофарбовані 4 поверхи будівлі, зняті перегородки та пробиті отвори між залами для правильного маршруту екскурсій, будівлю осклили, пофарбували вікна і двері. Залишалося необхідним відремонтувати підлогу підвального поверху, осклити другі рами першого і другого поверхів. Однак, були відсутні матеріали: скло і пиломатеріали для столярних робіт²⁵.

Акт ревізії роботи музею 17–28 січня 1947 р. зазначав, що ремонт в основному закінчений у 1946 р., але проведений неякісно. Такий стан приміщення не міг не позначитися на нормальній роботі наукових робітників та своєчасному відкритті експозиції. Опалювальна система взимку 1945–1946 рр. майже не працювала. Якщо у 1946 р. було спалено 109,2 тонни вугілля, 84,5 тонни торфу, 49 м³ дров, то в січні 1947 р. опалення зовсім припинили з технічних причин та несвоєчасного завозу палива. Тому, з огляду на відсутність опалення і низьку температуру, будь-яка творча робота наукових робітників стала неможливою²⁶.

З опаленням музею були пов'язані різні прикрі інциденти, зокрема з наказу директора дізнаємося: «16 січня ц. р. [1947 р.] комендант музею т. Є.²⁷ та шофер Музею т. Р. перевозили з лісу паливо для Музею в кількості 3,5 метрів дров. До Музею приставлено було лише 2 метри, причому і комендант, і шофер віднесли безгосподарно до своїх обов'язків: дрова були скинуті вночі прямо в сніг. На зауваження заступника директора по науковій частині т. Бондаря І. В. про недовезені дрова, шофер т. Р. образив лайкою брутальною т. Бондаря І. В.»²⁸. Недбалі співробітники отримали догани. Як виявляється, лаялися в музеї не тільки чоловіки. Зокрема, 25.09.47 р. комірниця отримала догану за невиконання розпоряджень помічника директора та «грубість»²⁹.

²⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 85.

²¹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 102.

²² НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 127.

²³ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 26.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 75, арк. 141, 142.

²⁵ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 3, спр. 7, арк. 1.

²⁶ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-л, спр. б/н, арк. 32–39.

²⁷ Прізвища співробітників скорочено в публікації.

²⁸ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 6.

²⁹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 121.

Дуже серйозно до питання опалення підійшов Г. Я. Полешко. Наказом від 22.10.1948 р., зважаючи на початок опалювального сезону і введенням у дію опалювальної системи після капітального ремонту, він наказав звільнити або перевести на інші посади кочегарів, які не мали відповідного диплому на право обслуговування котлів центрального опалення і не відповідали кваліфікації кочегара³⁰.

Додаткові ремонтні роботи продовжувалися і в наступні роки. (Рис. 3) Зокрема, 10.11.1947 р. А. П. Вікторов зазначав про необхідність господарській частині провести припасовку дверей і вікон, конопачення щілин, скління віконних рам та обклеюку вікон папером³¹.

Рис. 3.
Співробітники
музею на фоні будівлі
в процесі ремонту,
1948–1949 рр.:
(зліва направо)
М. Д. Мелашенко,
Т. П. Каллаш (Нікітіна),
В. М. Герус,
Н. Я. Березовська

Склад співробітників. Початковий склад співробітників музею, зафіксований наказом директора від 12.11.1943 р., становив 12 осіб, серед яких: директор, 8 наукових і 2 технічні працівники, а також, фотограф³². Серед них 8 осіб були співробітниками Крайового музею до- і ранньої історії, інші четверо – під час окупації в музеї не працювали³³.

Штат співробітників поступово збільшувався, особливо цьому процесу сприяло введення нового штатного розкладу 22.08.1944 р.³⁴, адже перші місяці музей працював за штатним розписом 1941 р.

Цікавий зріз роботи музею надає звіт комісії по перевірці³⁵. У ньому йшлося про те, що на 21.09.1946 р. до штату музею входило 32 нау-

кових працівники. Штатна одиниця вченого секретаря була заміщена заступником директора з господарської частини М. А. Вайманом, у той час як ставка заступника з господарської частини скорочена як вакантна.

Посади завідувачів секторів зайняті начальником з постачання і електромонтером. Серед наукових робітників переважала молодь із закінченою вищою освітою. Лише 5 осіб працювали в музеї більше п'яти років. На думку комісії, набір робітників проходив самостійно без глибокого вивчення людей, унаслідок чого туди потрапили люди, що не мали відповідної підготовки, або сумнівні особистості. Так, В. С. Мамонов, В. С. Парасунько, та Н. В. Лінка-Геппенер працювали в музеї під час окупації. Перші двоє дотримувалися «буржуазно-націоналістичних поглядів». Розробляючи експозиційний план відділу, вони намагалися протягти «буржуазно-націоналістичну концепцію школи Грушевського про безбуржуазність українського народу». Завідувач відділу історії Києві Ю. Ю. Павлович – старий, у музеї зовсім не буває і нічого не робить. З 65 осіб, що працюють в музеї, 33 – перебували на окупованій території. Розстановкою кадрів, на думку комісії перевірки, керівництво музею зовсім не займалося, не враховувалися здібності і знання робітників. Так, завідувач фондами В. І. Саїтов не мав достатньої підготовки для ведення наукової роботи, в роботі фондів не розбирався, і навести порядок в них не міг. «Підвищенням ідейно-політичного рівня» працівників ніхто не займався. Все це призвело до того, що в музеї мають місце «склоки» та «нездорові настрої окремих працівників».

Результати перевірки комісії надавали багато рекомендацій із приводу зміни посад конкретних співробітників. Деяких слушно пропонували перемістити через невідповідність посаді, відсутність профільної освіти та належного досвіду. Проте інших пропонували понизити в посаді через погляди або перебування на окупованій території. Зокрема хотіли звільнити В. С. Мамонова і В. С. Парасунька. Ю. Ю. Павловича намагалися звільнити через відсутність роботи, Н. В. Лінку-Геппенер – понизити із посади завідувача відділу до старшого наукового співробітника, а І. В. Бондаря – до головного зберігача фондів. Такий підхід демонстрував найгірший із можливих проявів тоталітарної системи, коли співробітник оцінювався не за результатами своєї праці, а за поглядами, або за фактом перебування на окупованій території. Тим більше, що рекомендації були несправедливі. З того ж документа випливає, що робота Н. В. Лінки-Геппенер з побудови експозиції була найкращою в музею. З інших джерел відомо, що В. С. Мамонов і В. С. Парасунько були віддані своїй етнографічній роботі. Ю. Ю. Павлович, хоча

³⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 38.

³¹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 136.

³² НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 1, арк. 2.

³³ Савчук М. І., Сорокіна С. А., Завальна О. М., Радієвська Т. М. Фондова робота ... – С. 251, 252.

³⁴ ДАК, ф. р-1260, оп. 1, спр. 7., арк. 11.

³⁵ ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1., спр. 75, арк. 139–142.

на роботі з'являвся рідко, намалював для музею кілька серій малюнків³⁶, які й досі прикрашають експозицію НМІУ. Зауваження І. В. Бондарю і В. І. Саїтову, здавалося б, викликані недоліками в їхній роботі, але з їхніх біографій відомо: перший перебував в полоні, а потім на окупованій території, а другий – майже всю війну провів у таборах військовополонених за межами СРСР, що цілком могло бути підставою для недовіри з боку керівництва.

Розпорядок дня і охорона музею. На початку роботи музею розпорядок робочого дня диктувався умовами відсутності електричного освітлення, і співробітникам доводилося орієнтуватися на світловий день. Н. В. Лінка-Геппенер у спогадах залишила опис свого трудового дня взимку 1944 р. Вона вставала о шостій ранку у темряві на дотик. Далі прибирала кімнату, топила піч, гріла вчорашній суп. На 9-ту ранку йшла на роботу до музею. До 5-ої вечора поверталася додому. Поки не стало темно колола дрова, набирала сніг у відро, щоб була вода. Потім варила суп і картоплю в мундирі, приправляючи невеличкою порцією цибулі. Надалі, вона працювала вдома, якщо не дуже втомилася (прала, підрібнювала ячмінь для каші). Спати лягала о 9-тій вечора³⁷. За її свідченнями, половину робочого дня співробітники проводили на Хрещатику та інших районах, де розбирали купи цегли, каменю та сміття, щоб очистити місто від руїн³⁸.

У цей же час була організована охорона музею. 19.11.1943 р. встановили цілодобове чергування співробітників. Усі співробітники чергували з 9 до 16 години вдень. Уночі чергував двірник П. А. Червоненко³⁹, який проживав у будівлі.

Після переїзду до нового приміщення співробітники продовжували чергувати для охорони музею. У наказах зустрічаються затверджені списки варткових із наукових співробітників. Посилене вартування практикувалося під час державних свят. Відповідальний вартувий мав заносити в книгу обліку вартування по музею записи про хід вартування, та передавати цю книгу вченому секретареві або заступнику з наукової частини⁴⁰. З наказів дізнаємося, що траплялися випадки порушення цих правил: *«Не дивлячись на неодноразове попередження про відповідальність за несення вартування за графіком, досі з боку відповідальних варткових трапляються випадки запізнення приходу на варту або зовсім не з'являються на варту»*⁴¹. Так у ніч із 12 на 13 лютого 1945 р. одна співробітниця

не з'явилася на варту, утворивши «неприпустиме становище», залишивши на всю ніч музей без відповідального вартового. Співробітниці було об'явлено догану, а надалі обіцяли вживати найсуворіших адміністративних заходів⁴². Ще одна догана була винесена за залишення посту вартового без передачі наступнику⁴³.

18.01.1947 р. Г. А. Миколаєнко (**Рис. 4**) своїм наказом регламентувала робочий день співробітників, який мав тривати з 10.00 до 18.00. Науковим співробітникам було дозволено за необхідністю працювати після 18.00, але за окремим дозволом директора⁴⁴.

Рис. 4.
Г. А. Миколаєнко
та М. Х. Кушко
перед входом до музею
в робочий день
(1946 р.)

За директора Г. Я. Полешка робочий день був трохи змінений і мав тривати з 10.00 до 18.30 з обідньою перервою в півгодини – 13.00–13.30⁴⁵. Наступним кроком він також зробив реформаторське нововведення: починаючи з 13.05.1949 р. під час літнього екскурсійного сезону встановив години прийому відвідувачів з 12.00 до 20.00. За цим графіком мали працювати чергові екскурсоводи. Наглядач-касір працював із 11.00 до 19.00. Тим самим наказом встановлено вихідний день музею в середу. Бухгалтерія і господарча частина продовжували відпочивати у неділю⁴⁶. Але з 14.05.1950 р. неділя стала вихідним днем і

³⁶ Серед них серія «Історія Києва», яка нараховувала близько 100 акварелей. (Литовченко А. В. Художник Ю. Ю. Павлович – відомий і невідомий // Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. – Вип. 31. – Київ, 2017. – С. 172).

³⁷ Києво-Печерська Лавра ... – С. 258.

³⁸ Києво-Печерська Лавра ... – С. 259.

³⁹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 1, арк. 3.

⁴⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 27.

⁴¹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 7.

⁴² НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 7.

⁴³ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 27.

⁴⁴ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 7.

⁴⁵ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 13.

⁴⁶ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 38.

для наукових працівників⁴⁷. Прибиральниці мали працювати з 8.00 до 17.00 з обідньою перервою з 12.00 до 13.00⁴⁸.

10.08.1948 р. Г. Я. Полешко вперше поставив питання про можливість влаштування двох міліцейських постів для внутрішньої і зовнішньої охорони музею⁴⁹. Проте певний час після цього нічні вартування продовжувалися. З 1.09.1948 р. співробітники мали вартувати з 20 години вечора до 7 години ранку. За це їм надавалася компенсація в дві години до закінчення робочого дня⁵⁰. Наступне регулювання системи охорони музею встановлено наказом від 12.12.1948 р., у якому зазначено, що нічне чергування здійснюється двома особами одночасно, одним сторожем і вартовим із наукових співробітників, за спеціальним графіком, зокрема в дні свят і відпочинку. Але в якості компенсації тепер надавався відгул такої ж тривалості, що й вартування⁵¹.

Великим полегшенням для наукових співробітників стало влаштування міліцейського поста. В наказі від 12.05.1949 р. повідомлялося: «В зв'язку з тим, що в Музеї встановлено круглодобовий міліцейський пост, вартування наукових робітників ВІДМІНЯЄТЬСЯ з ЦЬОГО ЧИСЛА»⁵². Щоправда, практика нічного вартування надалі зустрічається в святкові дні⁵³.

Порушення та стягнення. В документах зустрічаємо різні методи адміністративного впливу на співробітників, особливо поширеним серед яких були догани. Серед найбільш серйозних причин накладання адміністративних стягнень було недотримання строків виконання термінової роботи, як інвентаризація фондів колекцій, підготовка експозицій або екскурсій. 10.10.1947 р. фіксується перша догана за «безвідповідальне ставлення до збереження печатки, якою опечатується відділ»⁵⁴. Але вже 6.11.1947 р. наказом директора були зняті адміністративні стягнення, накладені на співробітників, на честь 30-річчя Жовтневої революції⁵⁵.

Догани виносилися також за недбале ставлення до своїх обов'язків. Так, 16.02.1948 р. співробітниця отримала догану за те, що надто коротко заповнювала інвентарні картки, «не даючи наукового опису речі»⁵⁶. Лише один раз серед інших провин згадується поява на роботі у нетве-

резому стані⁵⁷. Іншій співробітниці було оголошено догану з попередженням, через те що під час її денного вартування 31.08.1944 р. було вкрадено 6 листів дахового заліза (складеного коло будинку музею)⁵⁸. Проте найбільш поширеним порушенням музейного розпорядку, звичайно, були запізнення.

Суворим борцем за трудову дисципліну виявилася Г. А. Миколаєнко. Так, у наказі за 27.04.1945 р. зустрічаємо винесення суворої догани за запізнення на 15 хвилин⁵⁹. В інших випадках співробітникам вдалося отримати лише зауваження⁶⁰. Ще одна догана була виписана за запізнення на дві години після обіду⁶¹.

У розглядуваний період врахування відвідування роботи співробітниками відбувалося не за допомогою розпису в журналах, а завдяки вивішування табельних номерів на спеціальній дошці: *«Не дивлячись на неодноразові нагадування про виконання правил обліку приходу на роботу та уходу після закінчення роботи, робітники Музею не дотримуються цих правил, і табельні номери деякими робітниками не вішаються і не знімаються після роботи з дошки. [...] Цим товаришам виношу зауваження та попереджую всіх, що за невиконання правил обліку приходу на роботу та уходу з роботи будуть вживатися вихування з зарплати, як за прогул, а після повторних випадків, справа передаватиметься до суду»*⁶². 25.11.1946 р. була проведена масштабна перевірка приходу на роботу співробітників, яка виявила, що відразу п'ять співробітників спізналися на роботу. У наказі зазначалося, що секретарка, відповідальна за табельний облік, виконує свої обов'язки недбало. Деякі співробітники вчасно приходять на роботу, але не вішають номерки на дошку. Директор суворо попередила колектив, що виконання доручень музею має відбуватися лише з дозволу директора або її заступників. Несвоєчасна явка на роботу, навіть при виконанні завдань музею, але без відповідного дозволу, буде розглядатися як прогул. Секретарка має заповнювати табель приходу на роботу щоденно і подавати його директору. Також її зобов'язали приходити на роботу о 9.45, за 15 хвилин до початку роботи, щоб відкривати ящик із номерками, а закривати його необхідно о 10.00. Відкривати ящик увечері вона мала після 18.00 по дзвінку⁶³.

⁴⁷ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 8, арк. 78.

⁴⁸ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 63.

⁴⁹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 74.

⁵⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 63.

⁵¹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 7.

⁵² НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 38.

⁵³ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 8, арк. 84.

⁵⁴ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 128.

⁵⁵ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 135.

⁵⁶ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 144.

⁵⁷ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 101.

⁵⁸ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 2, арк. 45.

⁵⁹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 17.

⁶⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 20.

⁶¹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 38.

⁶² НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 21.

⁶³ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 122.

Облік особистої праці співробітника здійснювався за допомогою щоденників. Про них ми дізнаємося з наказу директора від 22.04.1946 р., в якому зазначалося: *«Не дивлячись на попередження, при перевірці щоденників роботи, як обліку праці, т. [...] не виконали мого розпорядження й не ведуть обліку своєї праці. Не мають щоденників. За невиконання розпорядження – виношу догану та пропоную налагодити облік в п'ятиденний термін»*⁶⁴. Як виявилось у відділі «Велика Вітчизняна війна» щоденників обліку праці немає в жодного співробітника. Розробити форму такого щоденника було доручено І. В. Бондарю⁶⁵.

За директора А. П. Вікторова трапляються випадки звільнення за залишення роботи без повідомлення дирекції з наступною передачею справи до суду⁶⁶. Діяльність А. П. Вікторова також погано позначився на можливостях співробітників вести дослідницьку роботу. Зокрема, в наказі від 23.05.1947 р. зазначалося: *«Серед наукових та технічних робітників Музею мають місце грубого порушення трудової дисципліни. Окремі робітники не ущільнюють свого робочого дня, марно витрачаючи години на невиправдані ходіння по місту під виглядом роботи в бібліотеках, архівах, інститутах і т. інш. [...] Наказую, науковим робітникам Музею провадити свою роботу поза Музеєм (і інститутах, архівах, бібліотеках і т. інш.) лише за дозволом Зам. Директора по науковій частині тов. Бондаря І. В., відмічаючи щоразу і книзі у секретаря свій ухід та повернення»*⁶⁷. Ймовірно, саме цей наказ обурило І. Г. Шовкопляса і Н. В. Лінку-Геппенер, які в доповідній записці скаржилися, що читання наукової літератури в робочий час, відвідування бібліотек та наукових закладів розглядається трохи не як порушення трудової дисципліни⁶⁸.

Воюючи за трудову дисципліну, директор Г. Я. Полешко звертає увагу навіть на п'ятихвилинні запізнення⁶⁹. Також, він заборонив співробітникам вішати табельні номерки один за другого. Наказав, табельну дошку закривати рівно о 10.00 і на всіх співробітників, відсутніх на роботі, до 12.00 подавати рапорти з поясненням причин запізнення, або відсутності на роботі⁷⁰. Зовсім розпустилися співробітники на початку

1948 р.: *«За останній час трапляються випадки, коли окремі співробітники залишають роботу в службовий час в особистих справах без відому керівництва Музею, що є грубим порушення трудової дисципліни. Попереджаю, що в дальнішому за самовільний ухід з роботи на винних буду накладати суворе адміністративне стягнення»*⁷¹.

Г. Я. Полешко буквально «переслідував» одну співробітницю, яку він спочатку звільнив, але їй вдалося поновитися на роботі. Директор пильно слідкував за її запізненнями. В наказі від 27.05.1949 р. зазначалося, що вона запізнилася на роботу 19 березня на 5 хвилин, 25 квітня – на 10 хвилин, 24 травня – на 5 хвилин, а 27 травня – на 4 хвилини. За таке систематичне порушення трудової дисципліни їй було понижено в посаді на 3 місяці і попереджено про можливе звільнення як злісного прогульника⁷².

Не відрізнялися старанністю і наукові співробітники, затримуючи строки здачі наукових робіт. Так, наказ від 4.12.1950 р. повідомляв: *«Не дивлячись на неодноразові нагадування науковим робітникам про передачу закінчених наукових робіт в наукову частину для надрукування, деякі наукові робітники досі своїх робіт не здали. Пропоную до 10.12.1950 р. всім науковим робітникам здати свої роботи в наукову частину»*⁷³.

Умови праці співробітників та зберігання фондів колекцій. Безпосередньо після завершення окупації, умови життя і праці були вкрай тяжкими. Місто лежало у руїнах. Ще на початку січня 1944 р. продовжувалися бомбардування Києва. За свідченням Н. В. Лінки-Геппенер в місті не було ані води, ані світла. Всюди були руїни, пожежі, згарища, купи уламків та сміття⁷⁴. 11.01.1944 р. запрацював водопровід, що дало можливість мити посуд, прати та митися. У музеї працювати було важко, адже він не опалювався⁷⁵. Нова будівля музею також не опалювалася. 6–7 осіб тіснилися в одній кімнаті, де стояла залізна пічка⁷⁶. Оскільки опалення і надалі не працювало, 8.12.1945 р. директор наказав: *«В зв'язку з тим, що не закінчено ремонт будинку Музею, умови роботи дуже важкі, видати робітникам музею матеріал і вату на теплі спецівки з розрахунку: на жінок по 6 метрів матеріалу та ¾ кг вати, на чоловіків 6 ½ метрів матеріалу та ¾ кг вати»*⁷⁷.

Під час перевірки роботи музею 1946 р. окрему довідку про стан фондів ДРІМ склав директор Державного музею Т. Г. Шевченка М. І. Мацапура, який надав подробиці того, як стан ремонту впливав на умови

⁶⁴ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 35.

⁶⁵ Традиція обліку праці музейного співробітника за допомогою щоденника сягає довоєнних часів. Відомий опублікований робочий щоденник С. С. Магури з фіксацією виконаної роботи в Археологічному музеї ВУАН (Яненко А. Щоденник наукового робітника Археологічного музею ВУАН С. С. Магури в контексті інституціональної історії археології міжвоєнного періоду // Археологія і фортифікація України. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 373–379). Ведення щоденників обліку праці зберігалося в НМІУ серед старих співробітників до останнього часу.

⁶⁶ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 77.

⁶⁷ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 55.

⁶⁸ Михайлова Н. Р. Історичний музей у 1948 році очима археологів // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 2. – 2017. – С. 176.

⁶⁹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 13.

⁷⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 13.

⁷¹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 143.

⁷² НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 46.

⁷³ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 8, арк. 7, 9.

⁷⁴ Києво-Печерська Лавра ... – С. 258.

⁷⁵ Там само. – С. 259.

⁷⁶ Там само.

праці⁷⁸. М. І. Мацапура розділив фонди на історичні, археологічні та етнографічні відділи. За його характеристикою, фонди першого відділу розташовані на першому поверсі в одній кімнаті. У цьому сховищі зберігаються предмети живопису, графіки, скульптури, рукописні та архівні документи, предмети художньої промисловості (меблі, кераміка, тканини, озброєння, шоломі, лати) та ін. Для розміщення живопису й графіки виготовлені тимчасові стелажі. Хоча вони мають примітивний характер, все одно здатні забезпечити збереженість експонатів. Графічні матеріали частково розташовані на стелажах, а частково – в папках. Негативи і фотографії зберігаються у шафах. Фотографії покладені у картотечні шухляди, негативи – у коробки, і ще не упорядковані.

Фондосховище має п'ять великих вікон, частина з яких зашклена, а частина – забита фанерою. Решітки або внутрішні віконниці повністю відсутні. Проте приміщення сухе, тому псування експонатів від вологості не помічене. Приладів для визначення вологості і температури немає, їх необхідно терміново придбати і завести щоденник обліку температури та вологості. Мацапура радив виділити для цього відділу ще одне приміщення, оскільки існуюче перевантажене різноманітними експонатами. Наявні лише одні дерев'яні двері. Вони опечатуються печаткою, яку ввечері здавали охороні, а зранку її приймав завідувач фондів. Ніяких документів про здачу та приймання не велося.

Відділ «Докласового суспільства» знаходився у віданні завідувача відділу І. Г. Шовкопляса, безпосередньо фондами відділу займалася науковий співробітник Т. Г. Мовша. Фонди знаходилися в одній подвійній кімнаті першого поверху, в якій наявні два вікна, розташовані зверху під стелею. На стінах під вікнами помітна значна сирість. Кімната заставлена стелажами. В кожній комірці розташовані кілька поверхів ящиків із археологічними матеріалами. Умови для роботи співробітників у цьому приміщенні визнані незадовільними. Частина матеріалів знаходилася у підвальному приміщенні, яке не було пристосоване для зберігання, тим більше для роботи. Значна кількість матеріалів не інвентаризована. Облік цих матеріалів представляв собою дуже важке завдання, тому що під час війни було багато переміщень колекцій, матеріали змішалися, переплуталися та їх було дуже важко розібрати. Висновок полягав в тому, що необхідно розширити приміщення і створити для наукових співробітників прийнятні умови праці.

У відділі «Скіфії та Причорноморських колоній» працювали дві особи – старший науковий співробітник А. І. Рассадович та науковий співробіт-

ник Л. М. Романюк. Новопризначений завідувач відділу І. В. Фабріціус (Рис. 5) ще не приступила до роботи. Фонди відділу розташовані в одній кімнаті першого поверху. Приміщення просторе, світле, а розміри його на даний момент цілком достатні. Кімната кутова і має хороше освітлення. У приміщенні розташовані три стелажі, на яких міститься археологічний матеріал. Стелажів встановлено недостатньо, велика кількість предметів лежала на столах і підлозі. Звертав на себе увагу помітний безлад у розміщенні матеріалу. Робітники відділу пояснили, що на той момент відбувався ремонт опалювальної системи, це викликало тимчасовий безлад і засміченість покидьками ремонту.

Рис. 5.
Г. А. Миколаєнко
та І. В. Фабріціус
(1940-ві рр.)

У фондах відділу «Київської Русі» працювали три особи: завідувач Н. В. Лінка-Геппенер, старший науковий співробітник З. А. Володченко, науковий співробітник Н. І. Шендрік. Фонди розміщені в одній кімнаті першого поверху. Кімната велика, але не може забезпечити належного зберігання матеріалу. Наявні чотири вікна, які досі не зашклені. В приміщенні холодно, вітряно, брудно та заповнено пилом. Загальний ремонт не був здійснений. Після ремонту системи опалення стіни ще не було закладено.

Частина експонатів знаходилася в ящиках та на чотирьох стелажах. Останніх не вистачало навіть для половини експонатів відділу. Вся середина кімнати була заставлена ящиками з матеріалами. Посередині стояв стіл, заставлений ящиками з експонатами і самими експонатами. Помітні великі скупчення матеріалів та нагромадження

⁷⁷ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 114

⁷⁸ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1, спр. 17а, арк. 8-29.

їх. Завідувач відділу пояснила це перекиданням матеріалу з експозиційних приміщень і назад до сховища через ремонт всередині будівлі. Н. В. Лінка-Геппенер пояснила, що заінвентаризовано близько 50 % матеріалів відділу. У висновках рекомендували закласти вікна та утеплити приміщення, щоб не дуло з щілин, тим самим створити мінімальні умови для роботи наукових співробітників.

Штат відділу етнографії складався з трьох осіб: завідувача В. С. Мамонова, старшого наукового співробітника В. С. Парасунька, та наукового співробітника О. А. Шевцової. Фонд відділу частково розміщено у великій світлій кімнаті третього поверху, де планували влаштувати експозицію матеріалів відділу. Друга суміжна кімната, відведена під експозицію відділу, ще ремонтувалася. Основна частина фонду знаходилася у напівпідвальному приміщенні в одній кімнаті. У приміщенні було напівтемно, адже вікна забиті. Там нарахували шість стелажів, на яких розмістилися експонати, але їх не вистачало, тому частина була нагромаджена на підлозі.

Крім цих п'яти фондосховищ в музеї було ще одне, в якому зосереджені найбільш унікальні та найбільш цінні, як в історичному, так і матеріальному плані експонати. Завідував цими фондами безпосередньо заступник директора з наукової частини І. В. Бондар. Під це сховище була відведена кімната на другому поверсі музею, яка одночасно вважалася кабінетом заступника директора. Ця кімната мала два великі вікна, які виходили на фасад і були захищені залізними решітками, та одні двері, що вели до коридору основного вхідного вестибюля. Двері були оббиті залізом, зачинялися на внутрішній та навісний замки. Їх опечатували і охороняли звичайні охоронці. Приміщення було заставлене шафами, в яких зберігалися різні експонати: зброя, архівні документи, рукописні матеріали, тканини, нумізматики, цінні експонати історичного і археологічного значення з дорогоцінних металів, речі культового призначення, художньої промисловості, історично-побутового призначення. В сховищі був один сейф, в якому зберігалися найбільш цінні експонати. Оскільки більше сейфів, шаф і стелажів спеціального призначення більше не було, це приміщення могло використовуватися для подібних цілей лише тимчасово, тому музей готував спеціальну кімнату на першому поверсі. Інвентарних книг не було, інвентарні картки не склалися. Працівників, що допомагали в обробці цих експонатів І. В. Бондар не мав, а він сам не мав часу для роботи над ними.

Таким чином, довідка М. І. Мацапури надає найбільш яскраву характеристику умовам праці музейників.

Крім фондів велике значення мала бібліотека. 23.05.1947 р. було наказано створити комісію, для огляду музейної бібліотеки на предмет

вилучення шкідливої і ворожої літератури⁷⁹. Наказ від 29.11.1948 р. встановлював порядок користування іноземною літературою. Іноземною літературою наукові співробітники могли користуватися лише в приміщенні бібліотеки. Видавати такі книжки можна було лише за особистим дозволом директора. Стороннім особам користуватися бібліотекою категорично заборонили. На літературу з нових надходжень мав бути складений акт відповідною комісією і надісланий до Облліту⁸⁰.

Експозиційна робота. В серпні 1945 р. РНК УРСР було видано наказ про відкриття ДРІМ. На виконання цього наказу, директор Г. А. Миколаєнко видала свій наказ від 2.10.1945 р. згідно з яким до 5.12.1945 р. планувалося відкрити експозиції відділів «Докласове суспільство» (відповідальний І. Г. Шовкопляс), «Скіфії та грецьких колоній Північного Причорномор'я» (Є. В. Старосільська), «Київська Русь» (Н. В. Лінка-Геппенер), виставки «Велика вітчизняна війна» (А. П. Попенко) та етнографічна (В. С. Мамонов). До 15.10.1945 р. необхідно було подати експозиційні плани І. В. Бондарю⁸¹. Запропоновані строки виявилися нереалістичними.

На 1946 р. перед музеєм було поставлене завдання відкриття експозиції трьох відділів: «Докласове суспільство», «Скіфія та грецьких міст Північного Причорномор'я», «Київська Русь» і виставок «Київ у Великій Вітчизняній війні» та етнографії.

Матеріали перевірки 1946 р. викладали наступне⁸². Протягом року всі відділи займалися розробкою експозиційних планів. Проте ряд відділів, такі як «Історія Києва» та «Соціалістичне будівництво», до цього часу навіть не розпочали їхню підготовку. Із запланованих до відкриття 3-х відділів і двох виставок повністю закінчили розробку планів і матеріалів для експозиції лише два відділи: «Докласове суспільство» та «Київська Русь», вони в основному готові до відкриття. Відділ «Скіфії» до відкриття не готовий, адже експонати по експозиційному плану не підібрані, тексти анотацій і етикеток не підготовлені, обладнання відсутнє. Ще гірша ситуація склалася у відділах, присвячених новітній історії. Зокрема, зовсім не готовий до відкриття відділ «Велика Вітчизняна війна». Зазначалося, що керівництво музею недооцінило важливості розділу і не вжило заходів для його розробки, адже експозиційне обладнання (вітрини, шафи, підставки) відсутнє, етикетки, тексти й анотації не виготовлені. До відділу «Київська Русь» долучили двох наукових співробітників з інших відділів, хоча вкрай важливо

⁷⁹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 40.

⁸⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 16.

⁸¹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 85.

⁸² ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 75, арк. 142

було підсилити саме відділ війни. У відділі етнографії В. С. Мамонов і В. С. Парасунько припустилися «грубих політичних помилок», адже намагалися протягти «буржуазно-націоналістичне тлумачення безбуржуазності українського народу» та не показали «класове розшарування дореволюційного села». Тому експозиційний план не був затверджений і до організації експозиції не допущений. На думку комісії, ситуація склалася через відсутність постійного контролю з боку керівництва, які довірилися «сумнівним особам».

Відділи, які не планувалося відкрити у 1946 р. знаходилися ще в гіршому стані. Відділ масово-політичної роботи за 9 місяців роботи організував 35 екскурсій містом і 7 лекцій, обслуговував 1467 осіб. Відділ не розробив плану роботи, працював за заявками шкіл та військових частин. Пересувних виставок не організовував, путівник по місту не розробив, тому з роботою не впорався.

За результатами перевірки 1946 р. музею запропоновано відкрити заплановані відділи експозиції до 3-ї річниці звільнення Києва і 29-ї річниці Жовтневої революції.

Акт ревізії роботи музею 17–28 січня 1947 р. відмічав, що відділ «Докласового суспільства» вже закінчив монтування основних розділів експозиції. Співробітники відділу «Скіфії» опинилися в скрутному становищі через відсутність експонатів, але вони знайшли можливість поповнити зібрання музею на 1200 одиниць шляхом придбання, участі в експедиціях та з інших музеїв України. Проведено монтаж експозиції. На момент обстеження відділ міг бути прийнятий до відкриття за винятком окремих дрібних недоробок. Відділом «Київська Русь» відібрано для експозиції понад 5 тис. експонатів і експозиція готова до відкриття. Відділу «Велика Вітчизняна війна» досі бракує устаткування і експонатів, хоча завідувач А. П. Попенко збрала багато предметів у експедиціях. Відділ етнографії після звільнення В. С. Мамонова і В. С. Парасунька фактично не існує. Інші відділи, присвячені історії України, ведуть роботу на недостатньо високому рівні. Збір експонатів ведеться повільно, тематико-експозиційні плани або не готові, або ще не затверджені.

Матеріали перевірок вдало доповнює доповідна записка І. Г. Шовкопляса (Рис. 6) і Н. В. Лінки-Геппенер 1948 р., які розповідають про перепони, що ставив перед ними Комітет у справах культурно-освітніх установ, адже керуючий орган не дозволяв відкрити археологічну експозицію без експозиції сучасних подій, у той час як археологічні відділи були готові до відкриття вже на кінець 1946 р.⁸³

Рис. 6.
І. Г. Шовкопляс
в експозиції відділу «Докласо-
ве суспільство»
(1940-ві рр.)

Для посилення роботи відділів, що не встигали, практикувалося переведення співробітників до інших відділів. Зокрема, з 19.08.1947 р. І. Г. Шовкопляса прикріпили до відділу «Велика Вітчизняна війна» для закінчення монтажу експозиції⁸⁴.

У 1948 р. до святкування 31 роковин Жовтневої революції експозиція нарешті була відкрита. (Рис. 7) Готова частина складала 75% всієї запланованої експозиції музею. Співробітникам за сумлінну працю була винесена подяка із занесенням в особову справу⁸⁵.

Рис. 7.
Співробітники археологічних відділів
в експозиції: (зліва направо) І. Г. Шовкопляс, Н. І. Шендрик, Г. М. Василенко (Шовкопляс),
С. Р. Піваковська (Кілієвич) (1940-ві рр.)

⁸³ Михайлова Н. Р. Історичний музей ... – С. 175.

⁸⁴ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 104.

⁸⁵ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 31, 32.

В експозиційній роботі трапляються курйозні випадки, документи повідомляють: «27 липня 1948 р. під час переведення по експозиції Музею екскурсії Херсонської середньої школи було викрадено у відділі "Скіфії" 4 наконечники стріл і 4 кістяні проколки та у відділі "Київської Русі" – 2 риболовні крючки і 3 бойові гірки. Після роз'яснення екскурсантам значення експонатів для радянської науки всі вкрадені речі були повернуті»⁸⁶.

Вже в 1949 р. у новій експозиції дирекція спостерігала певні недоліки. Зокрема, зазначалося, що в археологічних відділах експозиції «[...] багато етикеток покоробились і вицвіли, деякі фото неохайно положені або приколоті до стіни, приліплені пластиліном, тощо. [...] всі етикетки повинні бути чіткі і акуратно положені під скло, або прикріплені гвіздочками. Не повинно бути зігнутих гвіздків і ржавих кнопок і т. інш. За невиконання цього наказу, винних буду притягувати до суворої відповідальності»⁸⁷.

Незважаючи на деякі недоліки, відкриття більшої частини експозиції стало значним досягненням колективу музею.

Харчування співробітників. Забезпечення співробітників продуктами відбувалося завдяки отриманню хлібних карток. Співробітникам видавали 500 грамів хліба щодня. З 1.02.1944 р. 300 грамів хліба почали отримувати родичі співробітників. Із 18.02.1944 р. почали видавати продовольчі картки на олію, яйця, крупи, борошно, цукор⁸⁸. Уповноваженою з отримання карток у музеї була Н. В. Лінка-Геппенер, проте з 19.05.1944 р. її місце зайняла О. У. Тимофієва. 22.05.1945 р. відповідальність за хлібні та продуктові картки була передана касиру музею М. П. Маєвській⁸⁹. Із 12.06.1945 р. за хлібні картки почала відповідати О. Л. Білець. Згадується наявність в музеї також літерних карток, за які зазвичай відповідала інша особа, лише співробітниця О. Л. Білець відала всіма видами карток одночасно. 31.12.1947 р. напередодні нового року директор А. П. Вікторов, вітаючи співробітників із днем ударника, перераховував успіхи країни, серед яких згадував відміну карток на продовольчі та промислові товари⁹⁰.

Житлові умови співробітників. Із документів відомо, що частина співробітників проживала у будинках на території музею. Пропискою таких мешканців певний час відала Є. П. Зозуля⁹¹, яка виконувала обов'язки комірниці або коменданта.

У 1946 р. трест «Табаксировина» звільнив будинок, який займав на території музею. Вільне приміщення було використане як житло-

ве. Зокрема, одна з кімнат із кухнею в лівій частині будинку була надана заступнику з адміністративно-господарчої частини М. А. Вайману. Квартплата за проживання мала нараховуватися бухгалтерією на загальних підставах. Праву частину будинку віддали для проживання заступнику голови Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР⁹². У підвальному приміщенні того ж будинку поселили ще двох співробітників музею⁹³. У двох флігелях, розташованих справа від вхідних воріт було наказано організувати гуртожиток для кочегарів і охоронців. У лівому флігелі розмістили прибиральниць⁹⁴. Ще одне приміщення, звільнене трестом, із двох кімнат і кухні, віддали для проживання завідувачу відділу А. П. Попенко⁹⁵.

Втрата роботи в Музеї загрожувала і втратою житла. Зокрема, згаданого вище лайливого водія, попередили не тільки про можливе звільнення, але й про виселення з приміщення музею⁹⁶. Траплялися й інші випадки, коли співробітники не виселялися у місячний термін, тоді подавалося клопотання до прокуратури про адміністративне виселення⁹⁷. Так, 14.03.1947 р. за результатами ревізії 1947 р., звільнили заступника директора з господарської частини М. А. Ваймана, якому наказали повернути музею житлову площу до 15.04.1947 р. Проте виселяти його довелося за допомогою прокуратури.

Лише в 1949 р. при директорів Г. Я. Полешку була проведена інвентаризація будівель на музейній території і подане клопотання про реєстрацію права володіння у Міськжитлоуправі. Тоді ж почали збирати відомості про мешканців, що не працюють у музеї, щодо виселення⁹⁸

Особисте життя співробітників. Робота музею розпочиналася в часи, коли багато сімей були роз'єднані. В 1944 р. співробітники почали отримувати звістки від родичів, що опинилися в евакуації. Зокрема, Н. В. Лінка-Геппенер отримала телеграму від сестри, що її чоловік живий і працює в Саратові.

Як відомо з документів, у штаті музею переважала молодь. Серед них було багато молодих дівчат, які прийшли працювати до музею у 1944–1945 рр. Перші роки вони присвятили освоєнню музейної справи та ознайомленню з науковою діяльністю. Проте інтенсивна робота по відбудові музею не заважала особистому життю. Впродовж 1946–1949 рр. спостерігається зміна прізвищ молодих співробітниць. Так, Стефанія

⁸⁶ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 144.

⁸⁷ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 18.

⁸⁸ Києво-Печерська Лавра ... – С. 259.

⁸⁹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3, арк. 31.

⁹⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 155.

⁹¹ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 44.

⁹² НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 88.

⁹³ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 91.

⁹⁴ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 94.

⁹⁵ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 119.

⁹⁶ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5, арк. 6.

⁹⁷ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 17.

⁹⁸ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 17.

Піваковська стала С. Р. Кілієвич, у майбутньому відомою археологинею. Людмила Меляницька стала Л. М. Романюк, з часом – знаною музейницею. Саме тоді у музеї працювало небагато неодружених чоловіків, але деякі знайшли свою долю безпосередньо під час роботи. Так, в 1946 р. одружилися співробітники археологічних відділів І. Г. Шовкопляс і Г. М. Василенко⁹⁹. (Рис. 8)

Рис. 8.
Співробітники
археологічних відділів
в неформальній
обстановці 21.04.1947 р.:
(зліва направо) –
С. Р. Піваковська (Кілієвич),
І. Г. Шовкопляс,
Г. М. Василенко (Шовкопляс),
Н. І. Шендрик

Суха мова наказів здатна розповідати романтичні історії. Зокрема, наказ від 14.02.1949 р. повідомляє, що деякі співробітники порушують трудову дисципліну: «[...] вішають табельні номерки один за другого (так 9/II т. Шендрик повісила табельний номерок за т. Геруса, мотивуючи тим, що він іде слідом за нею, на відділенні одної хвилини ходьби до Музею)»¹⁰⁰. Н. І. Шендрик та В. М. Герус одружилися і прожили разом 50 років, весь цей час працюючи в музеї¹⁰¹.

Охорона здоров'я та пожежна безпека. В документах музею майже немає інформації, як співробітники дбали про своє здоров'я. Єдиний випадок стосується обов'язкової вакцинації проти епідемії тифу. Наказ від 25.03.1950 р. наголошував: «Щоб запобігти епідемічних захворювань, на підставі розпорядження Київської міської ради депутатів тру-

дящих наказую: всім співробітникам музею зробити протитифозний укол – 28.03. ц. р. о 10 годині ранку. За ухилення від виконання цього наказу на винних будуть накладені суворі адмінстягнення, аж до звільнення з роботи»¹⁰².

Погано в музеї жилося курцям. Наказом від 31.10.1946 р. директор Г. А. Миколаєнко заборонила палити в музеї: «Категорично заборонити палити цигарки в приміщеннях Музею, як співробітникам, так і відвідувачам Музею. Паління цигарок для співробітників дозволяється лише в туалетних кімнатах. За порушення цього наказу винні будуть притягатись до карної відповідальності»¹⁰³.

Проблеми з протипожежною безпекою виникали і надалі. В наказі директора А. П. Вікторова від 18.02.1948 р. зазначалося, що співробітники палять у заборонених місцях, а недопалки кидають на підлогу. На кінець робочого дня ніхто не перевіряє, чи загасили печі, пожежний щит остаточно не устаткований, співробітники охорони не знають, що робити в разі виникнення пожежі. Цим наказом також призначалися відповідальні за протипожежний стан у кожному відділі музею¹⁰⁴.

Робота співробітників Державного республіканського історичного музею проходила у важких умовах нестачі елементарних речей, необхідних для підтримання життя. Не було достатньої кількості продуктів і промислових товарів, які поширювалися по картках. Важкі умови на робочому місці та необхідність працювати в неопалюваних приміщеннях гальмували виконання навіть першочергових завдань. Ставлення керуючих органів і чиновницького підходу дирекції створювали перешкоди для професійного зростання співробітників. Незважаючи на згадані недоліки, колектив музею досяг значних успіхів у вирішенні питань відбудови музею.

⁹⁹ Безкоровайна Ю. Г., Сорокіна С. А. Шовкопляс Ганна Михайлівна – археолог за покликом серця (до 100-річчя від дня народження) // Науковий вісник Національного музею історії України. Матеріали Щорічної науково-практичної конференції (2020 р.) – Вип 7. – К., 2021. – С. 68.

¹⁰⁰ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7, арк. 13.

¹⁰¹ Павлова В. Надія Шендрик ... – С. 78.

¹⁰² НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 8, арк. 100.

¹⁰³ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4, арк. 108.

¹⁰⁴ НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6, арк. 141.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ДАК, ф. 1260-р, оп. 1, спр. 7.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-л, спр. б/н.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 1.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 2.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 3.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 4.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 5.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 6.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 7.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1-“л”, спр. 8.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 1, спр. 17а.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 3, спр. 2.

НА НМІУ, ф. р-1260, оп. 3, спр. 7.

ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 75.

Безкоровайна Ю. Г., Сорокіна С. А. Шовкопляс Ганна Михайлівна – археолог за покликом серця (до 100-річчя від дня народження) // Науковий вісник Національного музею історії України. Матеріали Щорічної науково-практичної конференції (2020 р.) – Вип 7. – К., 2021. – С. 67–84.

Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи / Упоряд. Т. М. Себта, Р. І. Качан; Відп. ред. Г. В. Боряк; Ред. кол.: О. О. Маврін, Г. В. Папакін, С. В. Пивоваров, В. М. Піскун. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. – Київ: «Видавець Олег Філюк», 2016. – 1200 с.

Литовченко А. В. Художник Ю. Ю. Павлович – відомий і невідомий // Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. – Вип. 31. – Київ, 2017. – С. 170–176.

Михайлова Н. Р. Історичний музей у 1948 році очима археологів // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 2. – 2017. – С. 173–177.

Оксенич М. Еволюція структури Національного музею історії України та створення його фондів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики / Ін-т історії України НАН України. – Вип. 12. – 2005. – С. 367–388.

Павлова В. Надія Шендрик: сторінки життя // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2016. – Вип. 1, част. друга. – С. 74–79.

Радієвська Т., Якубенко О. Музейний відлік життя Тамари Григорівни Мовші // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 1, част. друга. – 2016. – С. 59–73.

Савчук М. І., Сорокіна С. А., Завальна О. М., Радієвська Т. М. Фондова робота Державного історичного музею в м. Києві (1943 – 1950) // Науковий вісник Національного музею історії України. Матеріали Щорічної науково-практичної конференції (28–29 листопада 2019 р.) – Вип 6. – К., 2020. – С. 249–277.

Шаповал С. М. Директор державного історичного музею Полешко Г. Я. та його польова книжка № 1/п військового командира 2-ої Донецької стрілецької дивізії військомдива (за матеріалами Наукового архіву Національного музею історії України) // Науковий вісник Національного музею історії України: Зб. наук. пр. – Вип. 3. – Київ, 2018. – С. 315–325.

Шендрик Н. І. В. М. Герус: сторінки життя // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи (матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції). – К., 1999. – С. 94–96.

Якубець А. Система управління музейною справою в УРСР (1945–1953 рр.) // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 1, част. друга. – Київ, 2016. – С. 160–165.

Яненко А. Щоденник наукового робітника Археологічного музею ВУАН С. С. Магури в контексті інституціональної історії археології міжвоєнного періоду // Археологія і фортифікація України. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 373–379.